

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių rašomosios kalbos istorija,
Mažosios Lietuvos kalbos, literatūros ir kultūros istorija.

GOTFRYDO OSTERMEJERIO
PRIERAŠAI JOKŪBO
BRODOVSKIO RANKRAŠČIUOSE:
*LITAUISCHE SPRICHWÖRTER
UND RÄTSEL IR LEXICON
GERMANICO-LITHVANICVM ET
LITHVANICO-GERMANICVM*¹

Gottfried Ostermeyer's inscriptions
in the manuscripts of Jacob Brodowski:
*Litauische Sprichwörter und Rätsel and Lexicon
Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama rankraščinio priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinio *Litauische Sprichwörter und Rätsel* (PR), saugomo Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (LMAVB RS: F 137–1), autorystės problema. Tarp pagrindinio sudarytojo – Trempų (Darkiemo aps.) precentoriaus Jokūbo Brodovskio – įrašytos smulkiosios tautosakos vienetų rankraštyje rasta Gotfrydo Ostermejerio prierašų: 16 vokiškų ir 11 lietuviškų frazių. Straipsnio tikslas – įvertinti Ostermejerio prierašus kaip rinkinio makrostruktūros ir mikrostruktūros

¹ Straipsnis parengtas pagal projektą *Paveldas ir tapatumas: XVII amžiaus lituanistikos šaltinių tyrimas ir sklaida*, įtrauktą į programą *Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas*. Tyrimą rėmė Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT 10/2010).

ESMINIAI ŽODŽIAI: Gotfrydas Ostermejeris, Jokūbas Brodovskis, Mažoji Lietuva, smulkioji tautosaka, patarlės, priežodžiai, mįslės.

KEYWORDS: Gottfried Ostermeyer, Jacob Brodowski, Lithuania Minor, small folklore, proverbs, sayings, riddles.

elementus, nustatyti santykius su ankstesniais lietuviškais šaltiniais, išskirti tuos prierašus, kurie lietuvių raštijos istorijoje užfiksuoti pirmą kartą. Straipsnyje aptariami ir Ostermejerio prierašai Brodovskio žodyne *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* (B; LMAVB RS: F 137–15), analizuojamos Ostermejerio prierašų kalbos ypatybės.

ANNOTATION

The article addresses the problem of authorship of the manuscript collection of sayings, proverbs and riddles *Litauische Sprichwörter und Rätsel* (PR) kept at the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (LMAVB RS: F 137–1). Amidst the units of small folklore recorded by the principal compiler – precentor of Trempen (Darkehmen County) Jacob Brodowski – the inscriptions made by Gottfried Ostermeyer can also be found in the manuscript: 16 German and 11 Lithuanian phrases. The aim of this article is to evaluate the inscriptions made by Ostermeyer as the elements of macrostructure and microstructure of the collection, to determine their relations with earlier Lithuanian sources, to distinguish the inscriptions, which were recorded in the Lithuanian writings for the first time. The article also discusses Ostermeyer's inscriptions in Brodowski's dictionary *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* (B; LMAVB RS: F 137–15) and analyses the linguistic peculiarities of Ostermeyer's inscriptions.

0. ĮVADAS

Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) – ryški XVIII amžiaus antrosios pusės Mažosios Lietuvos figūra. Literatūrologams jis žinomas visų pirma kaip giesmių kūrėjas, giesmyno sudarytojas ir istoriografas, kalbos istorikams – kaip gramatikos autorius, kultūros istorikams – kaip ikikrikščioniškosios Prūsijos tautų ir jų religijų tyrėjas. Nors gimė ne Mažojoje Lietuvoje ir nelietuviškoje šeimoje, literatūros, kalbos bei istorijos tyrimus skyrė mokslo sričiai, kuri dabar įvardijama kaip *lituanistika* plačiąja prasme.

Ostermejerių giminė kildino save iš Bavarijos vokiečių, per Saksoniją ir Sileziją atvykusių į Vakarų Prūsiją (Šlaitaitė 1994: 150–151, 157–158). Gotfrydas gimė 1716 metais Marienburge (dab. Malbork, Šiaurės Lenkija, Pamario vaivadija) amatininko (odininko) šeimoje. 1728–1736 metais mokėsi Torunės gimnazijoje (Šlaitaitė 1994: 151–152, 158–159; Biržiška 1963: 101). Karaliaučiaus universitete jis imatrikuluotas 1737 metų gegužės 9-ąją: „Ostermeyer Godofr. Marienburg. Boruss.“ (Erler 1911: 370)². Studijavo teologiją, apie 1739–1740 metus Lietuvių kalbos seminare mokėsi lietuvių kalbos (Citavičiūtė 2004: 87–88, 344).

² Biržiškos (1963: 101) nurodyta data 1739-05-09 klaidinga.

Du kartus studijas Ostermejeris turėjo nutraukti dėl lėšų stokos. Kaip rašo jo sūnus Zygfrydas (Siegfried Ostermeyer, 1759–1821), tėvas pas kaimo kunigus versdavosi privačiomis pamokomis, o susitaupęs pinigų vėl grįždavo į Karaliaučių. Paskutinį kartą jis lankėsi pas Verdainės (apie 3,5 km į rytus nuo buv. Šilokarčemos, dab. Šilutės) kunigą Fabijoną Kalavą (Fabian Kalau, 1691–1747), kur mokėsi dar ir teologijos, čia galiausiai išmoko lietuviškai. Dėl lietuvių kalbos mokėjimo pasirodė esąs vertas gauti oficialią tarnybą Mažojoje Lietuvoje – Trempų bažnyčios globėjas, valstybės ir karo ministras (*Königliche Etats- und Kriegsminister*) Friedrichas von Görne 1744 metais pakvietė į Trempus dirbti precentoriumi (Šlaitaitė 1994: 152, 159).

1752-aisiais iškėlus Trempų kunigą Gerhardą Ludwigą Mühlenkampfą į Kusus, liko laisva vieta. 1752-08-29 konsistorijos tarėjai pranešė karaliui, kad parapija iš trijų kandidatų pasirinko Ostermejerį (*Die Pfarr-Stelle zu Trempen betreff.*, 1752; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 44 d, Nr. 233, Bl. 18r–21v). Trempuose kunigu Ostermejeris dirbo iki mirties (1800-03-13). Buvo vedęs minėtojo Verdainės kunigo Kalavo dukterį Oną Reginą (Anna Regina Kalau, 1721–1770). Sūnus Zygfrydas ir vaikaičiai taip pat tapo evangelikų liuteronų kunigais ir mokytojais, daugiau ar mažiau domėjosi lituanistine veikla.

Švietimo epochos suformuota tautės ir jos kuriamų dvasinių vertybių samprata Europoje kėlė daug diskusijų. Jos įtraukė ir Ostermejerį – iš pradžių dėl Prūsijos lietuvių ir apskritai visų baltų etnogenezės, vėliau dėl giesmių vertimo principų. Diskusijų inspiruoti jo veikalai provokavo naujas diskusijas. Visose jose vienas iš svarbiausių Ostermejerio instrumentų ir argumentų buvo lietuvių kalbos faktai. Ostermejeris buvo Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos (*Königliche deutsche Gesellschaft zu Königsberg*) narys, periodiniame draugijos leidinyje *Preussisches Archiv* publikavo straipsnių apie prūsų ir lietuvių religiją, etnografiją, mitologiją, bažnyčių ir mokyklų istoriją.

Pagrindinius veikalus Ostermejeris paskelbė vokiškai. Ne visi publikuoti darbai išliko³. Rankraščių išliko visai nedaug – iki šiol buvo žinomi tik trys autografai ir vienas nuorašas. Pirmasis autografas – laiškas, rašytas 1781-01-06 Abrahamui Jakobui Penzeliui (1749–1819) iš Trempų į Krokuvą, dabar saugomas Bavarijos valstybinėje bibliotekoje Münchene (Gerulaitienė 2002: 18–20); antrasis – straipsnis apie lietuviškos Biblijos istoriją *Historische Nachricht von der litauischen Bibel*, saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Straipsnis nepasirašytas, bet kad tai Ostermejerio autografas, įrodyta remiantis jo laišku Penzeliui (Gerulaitienė 2002: 11–15) ir trečiuoju dokumentu, saugomu

³ Dauguma išlikusiųjų išversti į lietuvių kalbą ir paskelbti *Rinktiniuose raštuose* (1996), išskyrus lietuvių kalbos gramatiką *Neue Litauische Grammatik* (1791) ir straipsnius leidinyje *Preussisches Archiv*.

Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (*Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz*). Tai Ostermejerio komentarai Liudviko Rėzos į lietuvių kalbą verstai Dovydo psalmei (Ps 2,1–12) ir pasirašyta išvada (apie jį žr. Citavičiūtė 2002: 21–25). Taigi chronologinė iki šiol žinotų Ostermejerio autografų seka tokia:

- (1) Gotfrydas Ostermejeris. Laiškas Abrahamui Jakobui Penzeliui iš Trempų į Krokuvą, 1781-01-06; Bayerische Staatsbibliothek München: Penzeliana II (Ostermeyer, Bl. [1–6]; publikuota: *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, 2002: 73–77, 143–148.
- (2) [Gottfried Ostermeyer]. *Hiftorisch[e] Nachricht v[on] d[er] littauifche[n] Bibel*, [po 1791]; LMAVB RS: F 15–299; publikuota: *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, 2002: 31–52, 91–123.
- (3) M[artinus] Lud[ovicus] Rhēfa. Ueberfetzung des 2ten P[falms] ins liththauifche, 1797. – *Acta des Königl. Ober-Schul-Collegii, von den Polnifch- und Litthauifchen Prediger- und Schullehrer Seminar zu Königsberg in Preuffen*, 1797–1805; GStA PK: I. HA Rep 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II Nr. 271, Bl. 42r–42v; publikuota: *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, 2002: 79–82, 149–150.

Žinomas dar vienas rankraštinis Ostermejerio dokumentas – *Zusätze zum Beitrag zur Altpreußischen Religions Geschichte und zu den Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen*, bet tai ne autografas, o nuorašas (LMAVB RS: F 15–70). Tai papildymai publikuotoms jo knygomis *Kritischer Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775) ir *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen* (1780), rašyti po 1783 metų (Gerulaitienė 2002: 15–18; publikuota: *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, 2002: 53–72, 125–142).

Tiriant Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomą rankraštinių priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinį *Litauische Sprichwörter und Rätsel* (toliau – PR; LMAVB RS: F 137–1), ilgą laiką laikytą anoniminiu, į akis krito tai, kad smulkišios tautosakos vienetai įrašyti ne vienu metu ir ne vieno žmogaus. Iš viso teksto išsiskyrė prierašai juodu ar rusvai juodu rašalu. Istorinės aplinkybės leido daryti prielaidą, kad jie galėtų būti Ostermejerio, taigi tyrimą orientavo dar vieno jo autografo nustatymo kryptimi. Tačiau svarbiausias klausimas, į kurį reikėjo atsakyti pirmiausia, – kas buvo viso rinkinio sudarytojas.

1. RINKINIO LITAUISCHE SPRICHWÖRTER UND RÄTSEL AUTORYSTĖ

Šis rankraštinis smulkiosios tautosakos rinkinys iki Antrojo pasaulinio karo saugotas Prūsijos valstybiniame archyve Karaliaučiuje (*Preussisches Staatsarchiv in*

Königsberg)⁴. Antraštiniame lape violetiniu rašalu įrašyta senoji LMAVB raidinė signatūra „1. LR – I“ rodo, kad rankraštis buvo priskirtas Liudviko Rėzos (Ludwig Jedemin Rhesa, 1776–1840) fondui (žr. ir Šiožinys 1950: 10–13). Šis fondas sudarytas po Antrojo pasaulinio karo, kai į Lietuvą iš Karaliaučiaus krašto buvo atvežta daug knygų ir rankraščių, surinktų per ekspedicijas kultūros vertybėms gelbėti (Abramavičius 1944–1947: 40v–41r; Abramavičius 1963: 189).

Rinkinys defektinis: be pradžios, pabaigos ir dalies vidinių fragmentų. Autentiškas, sudarytojo ranka rašytas antraštinis lapas neišlikęs, antraštiniai duomenys įrašyti vėliau. Pirmajame buvusio aplanko, į kurį kažkada buvo sudėtas rankraštis, lape yra du įrašai: 1) antraštė „Littauisch[e] Sprichwörter[r] || u || Räthfel.“ (lapo viduryje tamsiai rudu rašalu); 2) įrašas „Litth. Sprüchwortter“ (lapo viršuje rudu ar raudonu pieštuku, įrašas išblukęs, sunkiai įskaitomas). Rinkinys neminimas amžininkų, taigi trūksta ir antrinės informacijos.

Lietuvos bibliografijoje rankraštis įregistruotas kaip XVII amžiaus pabaigos šaltinis, autorius nenurodytas: „Littauische Sprichwörter und Räthfel. [Lietuviški priežodžiai, patarlės ir mįslės]. B. v., XVII a. pabaiga. [1, 40] lap. 20,5 × 17,4 cm“ (LB I 516, Nr. 177). LMAVB Rankraščių skyriaus kartotekiniame kataloge šaltinis įvardytas kaip „Lietuviškų patarlių, mįslių ir priežodžių rinkinys. Autorius nežinomas. Liet. k. XVII a. II-oji p. 40 lp. 20 × 17,4. Rankr. restauruotas; I-ame lp. įrašas: Nr. 177 Litauische Sprichwörter und Rätsel⁵“. Dėl trūkstamų antraštinių duomenų rinkinys po Antrojo pasaulinio karo tradiciškai vadintas *Anoniminiu priežodžių, patarlių ir mįslių rinkiniu*.

Autorystės klausimą 1956 metais kėlė Jurgis Lebedys. Jam atrodė neabejotina, kad rinkinys buvo Trempų (Darkiemio aps.) precentoriaus Jokūbo Brodovskio (Jacob Brodowski, 1692–1744)⁶ nuosavybė ir vienas iš pagrindinių jo žodyno *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* šaltinių, tačiau dėl rinkinio autorystės jis vis dėlto abejojo. Nors ir neatmetė galimybės laikyti Brodovskį rinkinio sudary-

⁴ Provenijencija, rodanti buvusį šaltinio savininką, yra tik viena: signatūra Nō 177, įrašyta antraštinio lapo viršutiniame dešiniajame kampe tamsiai rudu rašalu. Kadangi PR nėra įrašo su archyvo pavadinimu *Preussisches Staatsarchiv in Königsberg* (rankraščiuose paprastai rašytas sutrumpintai: *Staatsarchiv Königsberg*), pradėtu vartoti nuo 1867-ųjų (Forstreuter 1955: 65), ir atitinkamo antspaudo, tai manytina, kad PR signatūra įrašyta tada, kai archyvas dar buvo nepervadintas, t. y. kai funkcionavo pavadinimu *Königliches Geheimes Archiv zu Königsberg in Preussen*. Į šitaip vadinamą archyvą po Rėzos mirties pateko jo sukaupti rankraščiai, tarp jų Jokūbo Brodovskio *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* (toliau – B), anoniminiai *Clavis Germanico-Lithvana* (toliau – C), *Lexicon Lithuanicum* ir kiti (Nesselmann 1851: VI).

⁵ PR antraštiniame lape yra *Sprichwörter, Räthfel*.

⁶ Brodovskis nuo 1713 iki 1744 metų dirbo precentoriumi Trempuose. Jis buvo studijavęs Karaliaučiaus universitete – imatrikuluotas 1709-04-24: „Brodowski Jac., Goldap, Pruss., iur., gratis“ (Erler 1911: 264). Manoma, kad jo nebaigė. Tai gali būti viena iš priežasčių, kodėl netapo kunigu.

toju, bet neradęs pakankamų įrodymų, klausimą paliko atvirą (Lebedys 1956: 25–26). Vėlesni B ir PR patarlių santykio tyrimai įtikinamo rezultato taip pat nedavė.

Atlikus viso rinkinio rašysenos analizę (atsižvelgiant daugiausia į rašysenos tyrimo metodiką, išdėstytą Lotharo Michelio knygoje *Gerichtliche Schriftvergleichung. Eine Einführung in Grundlagen, Methoden und Praxis* (Michel 1982: 78–85, 237–261), nustatyta, kad PR yra Jokūbo Brodovskio autografas, išskyrus keliolika priedašų, darytų kito asmens, ir įrašus vėliau pridėtame antraštiniame lape (Aleknavičienė 2011: 50–54). Pagrindiniai įrašai lyginti su Brodovskio žodynu *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*.

Rinkinio popieriaus analizė šiai išvadai neprieštaravo. Nors ankstesni rankraščio tyrėjai datą nurodydavo įvairiai – XVII amžiaus pabaiga (paskutiniai dešimtmečiai, antroji pusė), XVII amžiaus pabaiga–XVIII amžiaus pradžia (pirmieji dešimtmečiai, pirmas ketvirtis), tačiau vandenženklių analizė leido laikotarpio ribas susiaurinti: PR yra ne XVII, bet XVIII amžiaus pirmosios pusės šaltinis.

Pagal vandenženklus nustatyta, kad PR naudotas trijų Prūsijos popieriaus dirbtuvių popierius: Griunverio, Finkeno ir Ekerio. Rankraščio datavimui svarbus popierius su vandenženkliais, kuriame yra monograma „CF“⁷. Vandenženklėje pavaizduotas žaltys su karūna, apsivijęs rugiagėlę. Popierių su karūnuotu žalčiu gamino Griunverio (Grünwehr) popieriaus dirbtuvė. Vandenženklis apačioje esančios raidės „CF“ – meistro Christopho Fund(t)o (arba Pfundto), Griunverio dirbusio nuo 1719 iki 1724 metų, monograma. Vienas panašus vandenženklis su inicialais „CF“ yra jau 1716 metų dokumente, bet kur Fund(t)as dirbo tuomet, nežinoma. Vadinasi, rankraštis turėjo būti rašomas po 1716-ųjų (Aleknavičienė 2011: 45–50). Kitų dirbtuvių popieriaus gaminimo laikas šiam datavimui neprieštarauja.

Antro asmens priedašai juodu ar rusvai juodu rašalu turi ryškių individualių rašysenos požymių. Ostermejerio rašysena lyginta su dviejų jau minėtų jo rankraščių originalais ir laiško perspaudu. Tiek pavienių raidžių, tiek jų junginių grafikos analizė leido daryti išvadą, kad juos prirašė Gotfrydas Ostermejeris (Aleknavičienė 2011: 55–64). Jis 1744 metais buvo paskirtas į tais pačiais metais mirusio Trempų precentoriaus Brodovskio vietą. Tiek Brodovskiui, tiek Ostermejeriui Trempai buvo pirma ir vienintelė parapija.

Ostermejeris pirmasis suteikė žinių apie Brodovskį kaip leksikografą ir apie jo žodyną. 1775 metais išleistame veikale *Kritischer Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* Ostermejeris rėmėsi lietuvių leksikografų – Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) ir Brodovskio – iš gyvosios kalbos surinktais baltų dievų vardais, kurių esą neduoda joks Prūsijos istorikas (Ostermeyer 1775: 9–23). Ruigiu ir Brodovskiu Ostermejeris rėmėsi kaip autoritetingais šaltiniais, padedančiais nusta-

⁷ Vandenženklis su monograma „CF“ formatas 10,8 × 9 cm, linija nėra ašis, atstumas tarp retųjų linijų 2,3 cm, linijos ryškios. Jis yra lapuose PR 9 (apačia), PR 11–14 (visas), PR 16 (viršus). Vandenženkliai paskelbti: Aleknavičienė 2011: 46–48, 1–3 pav.

tyti ir senųjų dievybių veiklos sritį, nes gyvenantieji tarp lietuvių galį išgirsti minint daugybę dievų.

Tačiau daugiausia duomenų apie Brodovskį ir žodyno sudarymą Ostermejeris pateikė knygoje *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen* (1780). Svarbiausi iš jų yra apie žodyno rašymo metodiką (Brodovskis rinkęs medžiagą iš gyvosios kalbos, rašęs apie 30 metų⁸), sandarą (dviejų dalių: pirmoji vokiečių–lietuvių, antroji lietuvių–vokiečių, pastarąją buvo pradėjęs perrašyti į švarraštį, bet baigti nespėjęs), patarlių gausą (antraštėje nurodyta per 2000) (Ostermeyer 1780: XXXVI–XXXVII).

Ostermejerio aprašytas medžiagos rinkimo būdas padeda suprasti daugiapakopę tiek B, tiek ypač PR įrašų chronologiją: dėl vieno žodžio ar posakio Brodovskis galėdavęs nukeliauti keletą mylių, visada nešiodavęsis rašomąją lentelę ir ką nors naujo išgirdęs joje tuoj pat užsirašydavęs, o grįžęs įtraukdavęs į žodyną.

Susirašinėjimas su Penzeliu rodo, kad tuometėmis lietuvių dainomis Ostermejeris ne itin žavėjosi (*Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, 2002: 73, 75, 144). Tačiau knygoje *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen* diskursą apie Brodovskį jis baigia teigiamu žodyno vertinimu dėl gausaus patarlių pateikimo. Jas esą reikėtų išrinkti, sutvarkyti ir pridėjus paaiškinimus išspausdinti atskirai. Patarlės parodytų senųjų lietuvių sąmojų ir sulauktų didelio pripažinimo. Maža to, tai suteiktų progą apgailėti, kad Vokiečių ordinas atėmęs tokiai tautai laisvę (Ostermeyer 1780: XXXVI–XXXVII). Taigi patarlių ir priežodžių, užrašytų iš gyvosios kalbos, paskelbimas Ostermejeriui atrodė galįs būti tarsi tam tikra moralinė kompensacija.

PR kaip savarankiško šaltinio Ostermejeris nėra paminėjęs. Pats Brodovskis PR veikiausiai laikė žodyno dalimi ir ketino jį pridėti gale, kaip tai padaryta C, KzŽ ir įvairiuose kituose dvikalbiuose XVII–XVIII amžiaus žodynuose. PR ir B tarpusavio sąsają rodo ir nuorodos iš vieno šaltinio į kitą. Taigi tikėtina, kad šis rankraštis buvo laikomas kartu su žodynu.

2. GOTFRYDO OSTERMEJERIO PRIERAŠAI JOKŪBO BRODOVSKIO RANKRAŠTYJE *LITAUISCHE SPRICHWÖRTER UND RÄTSEL*

Iš viso Ostermejeris PR prirašęs 16 vokiškų ir 11 lietuviškų frazių (iš viso 53 lietuviški žodžiai, arba 61 žodžių forma), pataisęs bent 5 Brodovskio žodžius. Iš tų vienuolikos dešimt yra patarlės ir priežodžiai, viena mįslė.

⁸ Ostermejeris rašo, kad rinkti medžiagą žodynui Brodovskis pradėjęs anksti: „Er fieng frühzeitig an ein Wörterbuch von dieser Sprache zusammen zu tragen, und brachte mit dieser Arbeit an die dreyßig Jahre zu.“ (Ostermeyer 1780: XXXVI), t. y. veikiausiai vos atvykęs į Trempus.

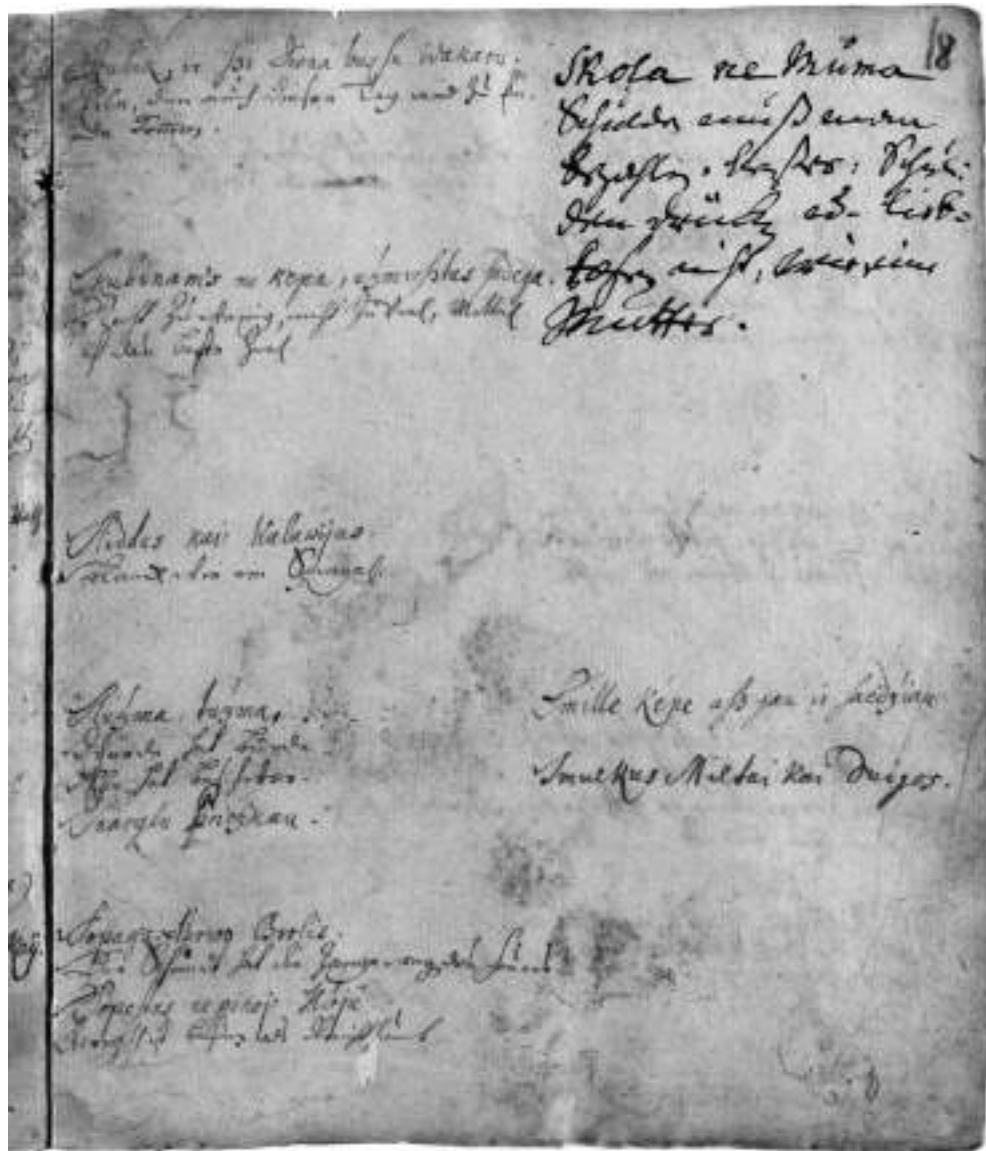
PR dauguma Ostermejerio priedašų su Brodovskio įrašais susiję vertikaliaisiais ryšiais ir kartu su jais sudaro rinkinio makrostruktūrą. Tai savarankiški rinkinio straipsniai (terminas *rinkinio straipsnis* vartojamas analogiškai leksikografijos terminui *žodyno straipsnis*). Kiek mažiau priedašų, susijusių horizontaliaisiais ryšiais ir priklausančių mikrostruktūros sričiai. Šie priedašai trijų tipų: 1) Brodovskio straipsnių pildymas – prirašytas vokiškas trūkstamas arba papildomas atitikmuo; 2) Brodovskio straipsnių taisymas – geresnio lietuviško arba vokiško varianto teikimas; 3) pavienių Brodovskio žodžių taisymas.

2.1. Prirašyti rinkinio straipsniai

Tai rinkinio makrostruktūros elementai: atskiri straipsniai, turintys abu komponentus – lietuvišką ir vokišką (plg. 1 pav.). Tokių yra dešimt (devyni priežodžiai ir patarlės, viena mįslė):

- PR ⁰1r II₅₋₁₁⁹ Diewe dūk wienam gimt, alle ne wienam dirbt. Gott {la}ße jeden allein gebohren werden; aber keinem allein arbeiten d. i. ohne Arbeiter (Kinder und Gefinde) befehlt keine Wirthschaft.
- PR ⁰1v II₃₋₆ Diews ne žūr i Arodą ſagt man, wen im Eheftande die Kinder häufig koñnen, und doch wenig Brodt ißt
- PR ⁰2r II₃₋₅ Diews neweikus, alle atmenūs Gottes Rache vergeucht oft, bleibt aber nicht außē[n].
- PR ⁰7v II₄₋₆ Iau brauki ſu Lapais, tikt Szakučius palieki. Du lūgeft gewaltig.
- PR ⁰10v I₂₋₄ Kas yra gražefnis po Smerczo, ne kai gyws! R Wēżys der Krebs, weñ er gekocht «O←geb» ißt.
- PR ⁰18r II₁₋₆ Skola ne Mūma Schulde[n] muß man bezahle[n], beßer: Schulden drück[en] u. liebkoße[n] nicht, wie eine Mutter.
- PR ⁰20v II₁₋₃ Swećias ne ilgay yra, alle da{ug} mato. Ein Gaft fieht fehr viel auch bey dem kürzeften Aufenthalt.
- PR ⁰24v I₉₋₁₂ Tirpulys per mano Kuna {i}ėjo der Tod ißt über mein Grab gegangen NB beym unvermutheten Schauder.
- PR ⁰24v II₁₀₋₁₂ Tingini ragifi, be tojo (Izojo) pats dirbk Ein fauler Knecht ißt doch beßer, als gar keiner.
- PR ⁰32r I₂₀₋₂₁ Žuwis trokſzta be Wandens. Von Nichts ißt ſchlecht leben.

⁹ Ostermejerio priedašai žymimi metrikroje prieš puslapį pridedant pakeltą raidę *O*, pvz., PR ⁰2r II₃₋₅, o taisymai – kampiniuose skliaustuose su santrumpa *O*, pvz., „Képėje «*O*→Képėje»“. Riestiniais skliaustais suskliaudžiamos neaiškiai parašytos raidės, pvz., {la}ße, o dėl lapų pažeidimo neišlikę ir pagal kitus šaltinius atstatyti žodžiai rašomi dvigubuose riestiniuose skliaustuose. Laužtiniuose rekonstruojamos vokiškų žodžių galūnės, kai jos parašytos sutrumpintai, pvz., außē[n].

1 PAV. PR ⁰18r II₁₋₆: Ostermejerio prirašytas rinkinio straipsnis: lietuviška patarlė
ir du vokiški atitikmenys, susieti žodžiu *beßer*

Aštuonių iš dešimties lietuviškų smulkiosios tautosakos vienetų B nėra: PR ⁰1r II₅₋₁₁, ⁰1v II₃₋₆, ⁰7v II₄₋₆, ⁰10v I₂₋₄, ⁰18r II₁₋₆, ⁰20v II₁₋₃, ⁰24v I₉₋₁₂, ⁰24v II₁₀₋₁₂. Veikiausiai jų nebuvo ir Brodovskio žodyno lietuvių–vokiečių kalbų dalyje (toliau – *Blv), nes *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekoje, saugomoje Lietuvių

kalbos instituto Leksikografijos centre, jų rasti nepavyko¹⁰. Taigi atkreiptinas dėmesys, kad šių tautosakos vienetų užfiksuotojas ne Brodovskis, bet Ostermejeris. Iš jų septyni lietuviški – šešios patarlės ir viena mįslė – užrašyti pirmą kartą: PR ⁰1v II₃₋₆, ⁰7v II₄₋₆, ⁰10v I₂₋₄, ⁰18r II₁₋₆, ⁰20v II₁₋₃, ⁰24v I₉₋₁₂, ⁰24v II₁₀₋₁₂. Ankstesniuose lietuvių rašomosios kalbos darbuose jų nerasta. Tad jie galėjo būti užrašyti Ostermejerio iš gyvosios kalbos, juolab kad tai nėra vertimai iš vokiečių kalbos. Vokiški atitikmenys labiau panašūs į paaiškinimus, o ne į patarles ar priežodžius.

Dar viena patarlė, prirašyta PR ⁰1r II₅₋₁₁, pirmumo požiūriu konkuruoja su patarle iš Pilypo Ruigio *Betrachtung der Litauischen Sprache* (1745, toliau – RgB), plg.: „Diewe dūk, wienam gimt’, ne wienam būt’: Ohne Gefind ift ein ſchlechtes Leben.“ RgB 87₅₋₆.

Du iš dešimties aukščiau nurodytų vienetų randami ir B, tačiau viename iš jų sutampa tik lietuviška patarlė, bet vokiškas atitikmuo skiriasi, o kitame ir lietuviška, ir vokiška patarlė laikytinos skirtingais to paties vieneto variantais. Ši antroji jau buvo užfiksuota ankstesniuose rankraštiniuose šaltiniuose: C ir jo nuoraše – Johanno Heinricho Kunzmanno (1709–1775) žodyne (tiksliau, jo nuoraše) (toliau – KzŽ), plg.:

- PR ⁰2r II₃₋₅ Diews neweikus, alle atmenūs Gottes Rache verzeucht oft, bleibt aber nicht außē[n].
- B 594₄₅₋₄₆ Prov Gott ift langmühtig aber auch gerecht. Diew’s ne weikus alle atmennus.
- PR ⁰32r I₂₀₋₂₁ Žuwis trokfzta be Wandens. Von Nichts ift ſchlecht leben.
- B 853₃₀₋₃₁ Prov V[on] nichts ift ſchwer zu lebe[n], ich ka[n] ohne dich nicht allein fey[n]. aß wis trókbtu be Wandens.
- B 946₂₉₋₃₀ Aß wis be Wandens trókbtu Ich kan ohne dich nicht allei[n] fey[n], vo[n] nichts ift ſchwer zu leben.
- KzŽ 263₁₈₋₁₉ Žuwis trôkszta be Wandennio Von [nicht]s ift ſchwer zu leben.
- C II 1120 I₂₆–II₂ Žuwis trokfzta be Wandeniô: Von nicht ift ſchwer zuleben.

2.2. Pakoreguoti rinkinio straipsniai

Tai rinkinio mikrostruktūros elementai (plg. 2 pav.). Trijose vietose Ostermejeris prirašęs trūkstamą vokišką atitikmenį, dar vienoje – papildomą (toliau cituojami abu – pirmiausia Brodovskio lietuviškas, paskui Ostermejerio vokiškas):

¹⁰ Lietuvių–vokiečių kalbų dalis neišlikusi. LKŽ kartotekoje yra iš jos iki Antrojo pasaulinio karo išrašytų kortelių (Balčikonis 1941: IV).

- PR 5r I₂₃ [√]Gikis, numirres ne gifis.
PR 05r I₂₄₋₂₅ Wehre, vertheidige dich, wie l[ang] du lebft, nach de[m] Tode ifts zu
fpät
PR 5r II₃₋₄ [√]Gerri Miltai mokinn' Képèje <O→Képèje>, gerri Linai W{é}rpèje <O→
W{é}rpèje>.
PR 05r II₅₋₆ Gut Mehl giebt gut Brodt Gut Flachs, gut Garbe
PR 19v I₄ [√]Sukis¹¹ [*√*O→Sukkas'] kaip appatinne puffe Girnu.
PR 019v I₅ Ein fehr fauler Menfch.
PR 4v I₈₋₉ [√]Geram ger's, piktam pikt's. [√]So wie mans macht, fo hatts ma[n] auch.
PR 04v II₁ Wie man's treibt fo gehts

Išskirtinis prieraišas – lietuviška patarlė ir vokiškas komentaras, kad yra būtent tokia patarlė, o ne ta, kuri Brodovskio parašyta priešais, t. y. antroje skiltyje (PR 17v II₁₋₄). Tačiau Brodovskio PR duota patarlė iš esmės sutampa su B patarle, o B ji įrašyta tris kartus. Be to, tokia pat patarlė buvo dar ir *Blv¹². Taigi Brodovskio aplinkoje tai buvo stabilus vienetas, vargu ar jis čia klydo. Tuo tarpu Ostermejerio teikiamas variantas artimas vienam iš C variantų, plg.:

- PR 017v I₄₋₆ Saufas Medis lufzta, žalas linkfta. So heißt das Sprichwort und nicht,
wie es gegen über fteht.
PR 17v II₁₋₄ Saufas [Sens] Medis braßka, 3ales [jauns] l{fußta} alte Leute müß[en]
fterb[en] junge köne[n] ft{{erben.}} Es kom[en] leichter Kalbs als
Ochfe[n] Häut zu M{{arckt.}} Der Todt fiehet weder alt noch jung.
B 73_{prst.} Alte Leute müß[en] fterb[en] junge Leute kon[nen] fterbe[n]. Der
Todt fiehet weder Alt noch Iung. Sén's l. Saufas Medis braßka Iaun's
l. 3áles lußta.
B 648_{prst.} *Prov* Es komē[n] leichter Kälber als Ochfe[n] Haut zu Marckt. *vel* alte
Leute müß[en] fterb[en] junge köne[n] fterbe[n]. Saufas (fen's) Medis
braßka, 3áles (jaun's) lußta. *vel* Der Todt fiehet weder alt noch Iung.
B 723_{prst.} *Prov* Sén's l Saufas Médis braßka, Iauns l. 3áles lußta. Alte Leute
müß[en] fterbe[n], junge Leute köne[n] fterbe[n]. Es komē[n] leichter
Kalbs als Ochf[en] Häut zu Marckt. Der fiehet weder alt noch Iung
*Blv 200_{≥LKŽk} Saufas Medis braßka, 3ales lußta Alte Leute müßen fterben, junge
können sterben
C II 1117 II₁₇₋₂₄ Saufas (Sens) Medis lußta (braßka) 3áles (jaun's) linkfta (lußta) Alte
Leute müßen fterben, junge können fterben. f. Es komt fo leicht e.
Kalb, alß Ochfen=Häut zu Marckte. f. Der Todt fchonet weder jung
noch alt.

¹¹ Pabraukta juodu rašalu Ostermejerio.

¹² *Blv fragmentai pateikiami su nuoroda _{≥LKŽk}.

2 PAV. PR 5r: Ostermejeris prie dviejų lietuviškų patarlių prirašęs po trūksta-
vokišką atitikmenį: PR ⁰5r I₂₄₋₂₅ ir PR ⁰5r II₅₋₆

Vienoje vietoje Ostermejeris pateikia papildomą vokišką variantą kaip geresnį („beßer“) už Brodovskio, plg.:

PR 18v I₁₈₋₂₀ †Stroks ne Brolis. †Strenge Herre[n] züchtige[n] mit Scorpionen.
PR ⁰18v I₂₀ beßer: die Noth ist keinem lieb.

Pridurtina, kad du vokiškus variantus, susietus žodžiu *beßer*, Ostermejeris įrašė ir savo paties pridėtame rinkinio straipsnyje: „Skola ne Můma Schulde[n] muß man bezahle[n], beßer: Schulden drück[en] u. liebkoße[n] nicht, wie eine Mutter.“ PR ^o18r II₁₋₆ (žr. ir 1 pav.). Nors patarlėms ir priežodžiams būdingas semantinio turinio pastovumas, tačiau komunikacijos procese jie realizuojami įvairiais aspektais ir įgyja situacinę reikšmę (Zaikauskienė 2010: 98). Lietuviška patarlė šiuo atveju tik apibendrina situaciją – perteikia tam tikrą gyvenimo patirtį (skola – ne mama), tad ji atlieka apibendrinamąją, t. y. reprezentatyvinę-referentinę funkciją. Tuo tarpu pirmojo vokiško atitikmens semantinė funkcija – nurodomoji, t. y. apeliatyvinė-impresyvinė: ja siekiama paveikti adresatą, ji turi didaktinių intencijų (skolas reikia apmokėti). Antrojo atitikmens semantinė funkcija – vertinamoji, t. y. ekspresyvinė-emotyvinė: ji perteikia vertybinę nuostatą, tam tikrą visuotinių vertinimų išraišką (skolos slegia, neglosto kaip mama) (plg. Zaikauskienė 2010: 100–102). Taigi vokiškieji atitikmenys rodo bent dvi skirtingas situacijas, kuriose galėjo būti var-tota lietuviška patarlė: kai reikia adresatą pamokyti ir kai reikia jį palaikyti susidūrus su sunkumais. Iš tiesų labiau tikėtina antroji.

Pavienių žodžių Ostermejeris taisęs nedaug. Priežodyje „^vSukis kaip appatin-ne puffe Girnu“ žodis *Sukkas* pabrauktas ir virš jo juodu rašalu prirašyta *Sukkas*^v PR 19v I₄. Du kartus Ostermejeris taisęs acc. sg. galūnę: prie balsių <e> prirašęs skersinę šakelę: *Képėje→Képėje*, *W{e}rpėje→W{e}rpėje* (žr. 2 pav.). Juodu rašalu kai kur ant <e> uždėti taškai, bet jų priskyrimas Ostermejeriui negali būti tvirtas, plg.: *begančiem→bėgančiem* PR 27v I₁, *Tew's→Tėw's* PR 27v II₁. Juodu rašalu paryškinta raidė <j>: *jefžkančiem* PR 27v I₁, po žodžio *Moczeka* parašytas kablelis: „Wiena Diena Motina, kitta Diena Moczeka, *dicit[ur]* vo[m] ^vwandelbahr[en] Wetter“ PR 29v I₄₋₅. Čia pat žodyje ant pirmosios <i> juodu rašalu uždėtas taškas. Matyti ir kitur ant <i> uždėtų taškų, tačiau jie fonetiniu požiūriu nėra reikšmingi, todėl nekomentuojami.

3. GOTFRYDO OSTERMEJERIO PRIERAŠAI JOKŪBO BRODOVSKIO RANKRAŠTYJE *LEXICON GERMANICO-LITHVANICVM* *ET LITHVANICO-GERMANICVM*

Brodovskio žodyne yra tik trejetas Ostermejerio prierašų. Žodyno straipsnyje *Infterburg* po lietuviško atitikmens *Įftrutis* juodu rašalu prirašyta „/ *Ifra* die Infter“ B ^o756₂₆ (žr. 3 pav.), o straipsnyje *Pregel* po *Prėglus* – „beßer *Pregora*“ B ^o985₂₃. Ostermejeriui priskirtinas ir prierašas pilku rašalu „/ *alii* Iurbarkas.“ B ^o786₃₀,

[illegible]

3 PAV. B 0756₇₆: Ostermejerio prierasas juodu rašalu „/ *Ifra* die Infter“

kuris yra Brodovskio sudarytame Prūsijos bažnyčių sąrašė greta vietovardžio *Georgenburg Iurborgs*. Šitie upėvardžiai ir vietovardis jam buvo aktualūs. Ostermejeris, knygoje *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen* (1780) diskutuodamas su savo veikalo *Kritischer Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775) recenzentu Antonu Friedrichu Büschingu dėl istoriniuose dokumentuose užfiksuotų duomenų patikimumo, pabrėžė, kaip svarbu remtis kalba bei gamtinių aplinkybių pažinimu, ir pateikė upėvardžio *Priegora* etimologiją (minimi ir vokiški Įsros bei Jurbarko pavadinimai; dėl *Priegora* etimologijos žr. Pėteraitis 1992: 141–143):

Aus einer Urkunde, die in den *Actis Borufficis Tom. II. p. 611. feqq.* vorkommt, lernet man, daß der Pregel eigentlich **Pregora** heiße, oder ehemals so genennet worden. Will ich nun die Bedeutung dieses Namens wissen, so giebt die allein die Sprache an die Hand. **Prie** heißt **bey**, **an**, und **Gora** ein **Berg**; **Priegora** ißt also so viel, als **der Fluß am Berge**. Will ich nun weiter wissen, was diese Benennung veranlaßet, so findet man das auch in der Sprache nicht; man muß an den Ort hin, wo der Pregel seinen Anfang nimmt. Die Vereinigung der Angerappe mit der Infter gefchiehet unter einem hohen und langen Berge, worauf Georgenburg und Rettinen liegt; und daher kommts, daß der daraus entstehende Fluß, **der Fluß am Berge** heißt (Ostermeyer 1780: XVI–XVII).

Savo gramatikoje *Neue Litauische Grammatik* (toliau – OG) upėvardžius *Priegera* ir *Įsra* Ostermejeris pateikia kaip pavyzdžius daiktavardžių, kurių giminę esą galima nustatyti pagal reikšmę: „*Femina*, die Namen [...] der Flüße, als: *Priegera* der Pregel, *Įsra* die Infter“ OG 19_{20–28}.

Ostermejerio prierašai B su Brodovskio tekstu susiję tik horizontaliaisiais ryšiais ir priklauso tik mikrostruktūros sričiai.

4. GOTFRYDO OSTERMEJERIO PRIERAŠŲ *LITAUISCHE SPRICHWÖRTER UND RÄTSEL* *IR LEXICON GERMANICO-LITHVANICVM* *ET LITHVANICO-GERMANICVM* DATAVIMAS

Keltinas klausimas, kada Ostermejeris prirašė prierašų tiek PR, tiek B. Jau minėta, kad 1775 metais išleistame veikale *Kritischer Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* rašydamas apie senuosius baltų dievus Ostermejeris rėmėsi Brodovskio žodynu. Su žodyno nuorodomis „*Brodowski* libro šupra nominato“ arba tiesiog „*Brodowski*“ Ostermejeris pateikė 20 vardų. Prie šešių iš jų Brodovskio žodynas nurodytas kaip vienintelis šaltinis. Brodovskio žodyne didžioji dievų vardų daugu-

ma yra prie lemos *Götz*, kur sudarytas senųjų dievų sąrašas „Götzen der alten Preußen“ B 597–598, plg.:

OB 14₁₋₂ *Iawinnê (r)*¹³, die Götin des Getreydes, die Kornmutter, von *Iawai* Getreyde.

B 598₂₆ Götin des Getreides *Iawinne*.

OB 14₁₄₋₁₅ *Bibcziû Bóbelis (v)*, der Gartengott *Priapus*

B 598₄ *Priapus. Bibcziu Bobelis* Garten Gott.

OB 18₆₋₉ *Iaučiû Bobis*, auch *Baubis (g)*, der Gott der Viehhirten von *Jautis* ein Ochs und *Baubju* ich brülle. Der *Pan* der Alten.

B 598₅ *Pan. Iaucziû Baubis* Hirten Gott.

OB 19₁₋₃ *Muffû Birbik̄s (i)* der Fliegengott, Baalfebub 2 Könige 1,2 von *Muffē* eine Fliege und *birbju* ich summe, wie eine Biene.

B 598₁₅ *Beelzebub Musfu Birbiks*

OB 20₁₀₋₁₁ *Iagaubis (n)*, der Gott des Feuers; der *Vulcanus*.

B 597₄₂ *Vulcanus Iagaubis, Ugnis βwénta*. Feuer Gott.

OB 20₁₂₋₁₃ *Drebkullys (o)*, der Gott des Erdbebens, von *drebėti*, beben und *kulti* fchlagen.

B 598₁₆ Erdbeben Gott. *Drebkullys*.

1781-01-06 laiške Penzeliui Ostermejeris rašo, kad Brodovskio žodyną dabar turiš precentorius Gronwaldas. Ostermejeris anksčiau buvo jo klausęs, ar negalėtų parduoti (!) to veikalo arba bent leistų jį perrašydinti. Tačiau Gronwaldas atmetęs abu prašymus. Kad jie jau anksčiau susirašinėjo dėl galimybių spausdinti, rodo ir tai, jog Gronwaldas buvo siūlęs Ostermejeriui imtis revizijos. Mat Ostermejeris jam buvo rašęs, jog prieš spausdinant žodyną reikia patikrinti. Pats tai daryti atsisakė, nes tokiame detaliam darbui esąs per senas (*Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, 2002: 74–77, 147–148).

Žodyną Wilhelmsbergo precentorius Gronwaldas tikrai turėjo jau 1780 metais. Šį faktą Ostermejeris mini knygoje *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen* (1780). Atsakydamas neįvardytam recenzentui į priekaištus, kad veikale *Kritischer Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775) rėmęsis nespausdintu Brodovskio žodynu, Ostermejeris tvirtino jo duomenis apie senuosius prūsų dievus laiką patikimais ir tiksliai nusirašęs viską, ką savo ranka buvo užrašęs Bro-

¹³ Raidės skliaustuose OB žymi išnašas, kuriose nurodyti šaltiniai; išnašose *r*, *v*, *i* kaip šaltinis nurodytas tik Brodovskio žodynas.

dovskis. Jei kas tuo abejojęs, tegu pasižiūrįs į jo žodyną, kurį šiuo metu turįs Wilhelmsbergo precentorius Gronwaldas (Ostermeyer 1780: XXXV).

Nei laiške, nei knygoje Ostermejeris nenurodo Gronwaldo vardo. Archyviniuose dokumentuose jis minimas kaip Gottfriedas Grunwaldas¹⁴. 1772 metais jis buvo paskirtas į Wilhelmsbergą precentoriumi ir dirbo maždaug iki 1781 metų birželio, nes 1781-06-15 ordinuotas, o 1781-06-18 introdukuotas Karvaičių bažnyčios (Klaipėdos aps.) kunigu. Nepaėjęs nė metams, Grunwaldas iš Karvaičių perkeltas į Kraupiškį (Ragainės aps.), kur dirbo iki 1811 metų (Moeller 1968: 62, 77). Duomenų apie literatūrinius jo interesus nerasta. Jo laišškai Kraupiškyje susiję daugiausia su ūkiniais reikalais, o rašysena neduoda pagrindo kelti hipotezę, kad PR būtų jo ranka darytų prieraišų. Iki šiol neaišku, kaip B pateko į lituanistams mažai žinomą Wilhelmsbergą (iki 1725-ųjų – Klikučiai, Darkiemio aps.)¹⁵ ir kodėl šio bažnytkaimio precentorius manė turįs teisę spręsti, kokiomis sąlygomis galima Brodovskio rankraštį duoti ar neduoti. Kodėl būtent jis ieškojo spaudai parengti galinčio žmogaus? Kol kas nežinoma, kur rankraštis buvo prieš patekdamas į Rėzos asmeninę biblioteką.

Apytikslį Ostermejerio prieraišų laiką dabar galima nustatyti tik lyginant su jo paties veikalais ir ieškant juose rėmimosi PR ir B požymių. 1775 metais veikale *Kritischer Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* rašydamas apie senuosius prūsų dievus Ostermejeris rėmėsi Brodovskio žodynu, o žodyną esant pas Gronwaldą nurodė 1780 metais knygoje *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen* (Ostermeyer 1780: XXXV), taigi rėmimosi *terminus ad quem* – 1775-iejį. Siekiant precizikos, šį terminą galima apriboti 1775 metų rugpjūčio 8 diena. Mat veikalo *Kritischer Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* įvade Ostermejeris nurodęs parašymo vietą ir datą – metus ir šv. Dominiko dieną: „Trempen in der Predigerwohnung am Tage Dominici 1775“ (Ostermeyer 1775: IVv).

Priežodžių ir patarlių nemažai (apie 25) yra OG, daugiausia sintaksei skirtoje trečiojoje dalyje „Dritter Haupttheil. SYNTAXIS“. Aštuonios iš jų artimos PR ir B, bet vis dėlto netapačios. Ypač skiriasi vokiški atitikmenys, plg.:

¹⁴ 1772-01-23 rašte karaliui, rašytame Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto dekanio Danieliaus Heinricho Arnoldto, Theodoro Christiano Lilienthalio ir Gotthilffo Christiano Reccardo, nurodoma, kad jie skirtų į Wilhelmsbergą studentą Gottfriedą Grunwaldą, jei atsirastų laisva precentoriaus vieta (Wilhelmsberg Praeceptorat 1758–1803; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 55 d, Nr 975, Bl. 4r–4v). Imatrikuluotas 1764-05-07 kaip „Grünwald Godfr.: Saalfeld Boruss.“ (Erler 1911: 492).

¹⁵ Po 1709–1711 metų maro apylinkėse apsigyveno daug kolonistų – prancūzų ir šveicarų – iš Nassau, Pfalco, Frankų hercogystės. Jų poreikiams Klikučiuose, Gavaičių parapijos kaime, ištuštėjusiame per marą, 1724 metais pradėta statyti bažnyčia, baigta 1725-aisiais. Naujai suformuota parapija priklausė Įsruties inspekcijai, bažnyčia buvo simultaninė – vyko evangelikų liuteronų ir reformatų pamaldos, dirbo du kunigai (Moeller 1968: 150; Rogge 1873: 83–87).

- OG 141₂₈₋₂₉ girts ßeßeis, o pagiroms wos wienu ein Trunkener fährt mit Sechßen, aber wenn er ausgeſchlafen, kaum mit einem.
- PR 6r I₉₋₁₁ [√]Girt's penkeis; ßeßeis, o pagirom's ne wienais. [√]Truncken reich, nüchter[n] arm. *vid arm.*
- B 120_{pršt.} *Pr* Trunck[en] reich, nüchter[n] arm. Girt's ir wažūt's, pagirom's ne peßczes. Girts penkeis, ßeßeis, o pagirom's nei wienais.
- B 953₅₋₇ *Prov* Truncke[n] reich, nüchter[n] arm Girt's ir wažūt's, pagiroms ne peßczes. *vel* Girts penkeis, ßeßeis o pagiroms ne wienais.
- B 1009₂₃₋₂₅ *Prov* Truncken reich, nüchter[n] arm. Girt's ir wažūt's, Pagirom's nei Peßczes. *vel* Girt's penkeis, ßeßeis, o Pagirom's nei wienais.
- OG 150₁₇₋₁₀ tas Iautis Dobilus ne mindžos der Ochs wird den Klewer nicht betreten, d. i. er wird noch vor dem Frühjahr ſterben.
- PR 23r I₁₂₋₁₃ [√]Tas daugiaus Dóbilo nemÿs. [√]Der wird de[n] Guckuck nicht mehr höre[n].
- B 611_{pršt.} *Pr* Der wird den Guckuck [nich]t mehr hören. Tas dóbilo daugiaus ne mÿs.
- B 799_{19 ir pršt.} *Prov* Tas daugiaus Dóbilo nemÿs. Der wird de[n] Guckuck nicht mehr hören.
- OG 141₂₈₋₂₉ kurs wogs, tas ne pralobs kein Dieb wird reich
- PR 31r I₁₋₂ Wokdam's ne pralopfi. [√]Gefthole[n] [√]Gutt fahfelt nicht.
- B 451_{pršt.} Gefthol[en] Gutt fahfelt nicht Wógdam's ne pralóbfí.
- B 572_{pršt.} Geftholen Gutt fahlfelt <corr. fahfelt> nicht. Wógdam's ne pralóbfí.
- B 612_{pršt.} Geftholen Gutt fahfelt nicht. Wógdam's ne pralóbfí <←pralópfí>.
- OG 151₂₁₋₂₂ Diewe dük wienam gimt', alle ne wienam bût' Gott laffe mich allein gebohren werden, aber nicht allein ſeyn, leben.
- PR 91r II₅₋₁₁ Diewe dük wienam gimt, alle ne wienam dirbt. Gott {la}ße jeden allein gebohren werden; aber keinem allein arbeiten d. i. ohne Arbeiter (Kinder und Gefinde) beſteht keine Wirthſchaft.
- RgB 87₅₋₆ Diewe dük, wienam gimt', ne wienam bût': Ohne Geſind iſt ein ſchlechtes Leben.

Atkreiptinas dëmesys į paskutinį pavyzdį. Šios patarlės nėra B, o PR ji prirašyta Ostermejerio, tačiau jo OG yra kitas variantas ir tik su vienu vokišku atitikmeniu. Jos artimos RgB 87₅₋₆: „Diewe dük, wienam gimt', ne wienam bût': Ohne Gefind iſt ein ſchlechtes Leben.“ Taigi PR ir OG variantų skirtumai gana ryškūs ir tai duoda pagrindo teigti, kad Ostermejeris, rašydamas gramatiką, nesirėmė nei PR, nei B.

Apskritai tiek Ostermejerio priedašai PR, tiek pavyzdžiai OG daug nuosaikesni, neutralesni, ne tokie dviprasmiški kaip surinktieji Brodovskio iš gyvosios kalbos, be to, pateikiami paprastai po citatų iš Biblijos ar kitų religinių raštų. Darytina atsargi išvada, kad Ostermejeris PR pildė tik atėjęs į parapiją, t. y. iki patenkant B ir, tikėtina, kartu su juo ir PR, į Wilhelmsbergą pas precentorių Grunwaldą. Os-

termejeris B veikiausiai neatgavo. Tikriausiai B pateko į jo didžiojo oponento, Pilkalnio kantoriaus Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) rankas. Žodyno *Litauisch–deutsches und Deutsch–litauisches Wörterbuch* (1800) pratarinėje Milkus (1800: 3r–4r) nurodo rėmėsis B, žodyne pateikia apie 300 jo priežodžių ir patarlių. Beveik tūkstančio puslapių žodynas, be abejo, rengtas ne vienerius metus. Ieškant lėšų spaudai, 1797 metais žurnale *Preussisches Archiv* buvo paskelbta prenumerata (Lebedys 1956: 516). Tad ir šaltiniai ilgą laiką turėjo būti šalia.

Apibendrinant Ostermejerio indėlį formuojant tiek PR makrostruktūrą, tiek mikrostruktūrą, pasakytina, kad jo papildymų palyginti nedaug, todėl jis negali būti laikomas bendraautoriumi. Pagrindinis rinkinio sudarytojas – Jokūbas Brodovskis, o Ostermejeris – tik pildytojas. Tačiau faktas, kad Ostermejeris paliko žymių ir B, ir PR, paliudija (nors ir netiesiogiai), kad abiejų rankraščių sukūrimo vieta yra Trempai, abu jie parašyti Brodovskio. Nors B autoryste nebuvo labai abejojama, bet ar tai tikrai Brodovskio autografas, o ne kieno nors padarytas nuorašas, iki šiol nenustatyta. Priežastis paprasta – iki šiol nerasta jokie dokumento su Brodovskio parašu.

5. GOTFRYDO OSTERMEJERIO PRIERAŠŲ KALBA

Geldapė, kur gimė Brodovskis, taip pat Trempai, kur per 30 metų ėjo precenoriaus pareigas, priklausė Mažosios Lietuvos pietinių vakarų aukštaičių patarmės plotui, vadinamiesiems *baltsermėgiams*. Ostermejeris, gimęs vokiečių šeimoje Marienburge (Vakarų Prūsija), lietuviškai mokėsis Karaliaučiaus universitete, bet išmokęs, kaip rašė jo sūnus Zygfrydas, Verdainėje pas kunigą Kalavą (taigi vakarų žemaičių patarmės plote), visą tolesnį gyvenimą (nuo 1744 iki 1800) praleido taip pat Trempuose tarp pietinių vakarų aukštaičių.

Ostermejerio prirašyta palyginti nedaug lietuviškų patarlių bei mįslių ir tai leidžia daryti tik fragmentiškas išvadas. Jo rašybos, fonetikos ir morfologijos analizei turimi 53 lietuviški žodžiai (61 žodžių forma) iš PR ir 3 žodžiai iš B:

ale (3) 'bet' conj.: alle PR ⁰1r II₆ PR ⁰2r II₃
PR ⁰20v II₁

aruodas (1) sm.: acc. sg. Aroda PR ⁰1v II₃

aš (1) pron. pers.: gen. sg. mano PR ⁰24v I₉

atmenus, **-i** (1) adj.: nom. sg. m. atmenūs
PR ⁰2r II₃

be (2) praep. (su gen.): be PR ⁰24v II₁₀
PR ⁰32r I₂₀

braukti (1) v.: praes. 2 sg. brauki PR ⁰7v II₄

būti (2) v.: praes. 3 yra PR ⁰10v I₂
PR ⁰20v II₁

daug (1) adv.: da{ug} PR ⁰20v II₁

Dievas (3) sm.: nom. sg. Diews PR ⁰1v II₃
PR ⁰2r II₃ * voc. sg. Diewe PR ⁰1r II₅

dirbti (2) v.: inf. dirbt PR ⁰1r II₆ * imper.
2 sg. dirbk PR ⁰24v II₁₁

- duoti** (1) v.: imper. 2 sg. dūk PR ⁰1r II₅
- gimti** (1) v.: inf. gimt PR ⁰1r II₅
- gyvas, -a** (1) adj.: nom. sg. m. gyws PR ⁰10v I₃
- gražus, -i** (1) adj.: comp. nom. sg. m. gražėfnis PR ⁰10v I₂
- į** (1) praep. (su acc.): į PR ⁰1v II₃
- įeiti** (1) v.: praet. 3 {i}ėjo PR ⁰24v I₉
- ilgai** (1) adv.: ne ilgay PR ⁰20v II₁
- įsra** (1) sf. nloc.: nom. sg. įsra B ⁰756₂₆
- jau** (1) adv.: Iau PR ⁰7v II₄
- Jurbarkas** (1) sm. nloc.: nom. sg. Iurbar-kas B ⁰786₃₀
- kas** (1) pron. inter. Kas PR ⁰10v I₂
- kūnas** (1) sm.: acc. sg. Kuna PR ⁰24v I₉
- lapas** (1) sm.: instr. pl. Lapais PR ⁰7v II₄
- linkti** (1) v.: praes. 3 linkfta PR ⁰17v I₄₋₅
- lūžti** (1) v.: praes. 3 lufžta PR ⁰17v I₄
- matyti** (1) v.: praes. 3 mato PR ⁰20v II₂
- medis** (1) sm.: nom. sg. Medis PR ⁰17v I₄
- moma** (1) 'mama, motina' sf.: nom. sg. Mūma PR ⁰18r II₁
- ne** (1) part.: ne PR ⁰18r II₁
- neka** (1) 'nekaip, negu' conj.: ne kai PR ⁰10v I₃
- palikti** (1) v.: praes. 2 sg. palieki PR ⁰7v II₅
- pats, pati** (1) pron. def.: nom. sg. m. pats PR ⁰24v II₁₁
- per** (1) praep. (su acc.): per PR ⁰24v I₉
- po** (1) praep. (su gen.): po PR ⁰10v I₂
- Priegora** (1) 'Prieglius' sf. nloc.: nom. sg. Pregora B ⁰985₂₃
- ragyti** (1) v.: fut. 2 sg. ragifi PR ⁰24v II₁₀
- sausas, -a** (1) adj.: nom. sg. m. Saufas PR ⁰17v I₄
- skola** (1) sf.: nom. sg. Skola PR ⁰18r II₁
- smertis** (1) sm.: gen. sg. Smerczo PR ⁰10v I₂₋₃
- su** (1) praep. (su instr.): fu PR ⁰7v II₄
- suktis** (1) v. refl.: praes. 3 Sukkas' PR ⁰19v I₄
- svečias** (1) sm.: nom. sg. Swečias PR ⁰20v II₁
- šakutis** (1) 'šakutė' sm. demin.: acc. pl. Szakučius PR ⁰7v II₅
- šis, ši** (1) pron. demonstr.: gen. sg. m. emph. šzojo PR ⁰24v II₁₀
- tas, ta** (1) pron. demonstr.: gen. sg. m. emph. tojo PR ⁰24v II₁₀
- tikt** (1) 'tik, tiktai' part.: tikt PR ⁰7v II₄
- tinginys** (1) sm.: acc. sg. Tingini PR ⁰24v II₁₀
- tirpulys** (1) 'šiurpulys' sm.: nom. sg. Tirpulys PR ⁰24v I₉
- trokšti** (1) v.: praes. 3 trokžta PR ⁰32r I₂₀
- vanduo** (1) sm.: gen. sg. Wandens PR ⁰32r I₂₀
- veikus, -i** (1) adj.: nom. sg. m. neweikus PR ⁰2r II₃
- vėžys** (1) sm.: nom. sg. Wėžys PR ⁰10v I₃
- vienas, -a** (3) pron. def., indef.: dat. sg. m. wienam PR ⁰1r II₅ ne wienam PR ⁰1r II₆
- žalias, -ia** (1) adj.: nom. sg. m. žalas PR ⁰17v I₄
- žiūrėti** (1) v.: praes. 3 ne žur PR ⁰1v II₃
- žuvis** (1) sf.: nom. sg. Žuwis PR ⁰32r I₂₀

Ostermejerio rašyba šiek tiek skiriasi nuo Brodovskio. Jis vartojo Brodovskiui nebūdingų grafemų ir digrafų: <ž> ir <Ž> garsui [ž]; <fz>, <Sz> ir <fž> garsui [š]; <ć> ir <cz> garsui [č], plg.:

<ž>, <Ž>	[ž]	gražėfnis PR ⁰ 10v I ₂ ; Wėžys PR ⁰ 10v I ₃ ; žalas PR ⁰ 17v I ₄ ; ne žur PR ⁰ 1v II ₃ ; Žuwis PR ⁰ 32r I ₂₀
<fz>, <Sz>, <fž>	[š]	šzojo PR ⁰ 24v II ₁₀ ; trokžta PR ⁰ 32r I ₂₀ ; Szakučius PR ⁰ 7v II ₅ ; lufžta PR ⁰ 17v I ₄
<ć>, <cz>	[č]	Swečias PR ⁰ 20v II ₁ ; Szakučius PR ⁰ 7v II ₅ ; Smerczo PR ⁰ 10v I ₂₋₃

Brodovskiui tiek PR, tiek B tokiais atvejais įprastos <ǰ>, <ǰ> ir <ǰ>, <ǰ> garsui [ž]; <β> ir <S₃> garsui [š]; <cǰ> ir <C₃>, rečiau <cǰ>, ne žodžio pradžioje kartais ir <c>, <ć> garsui [č], plg.:

<ǰ>, <ǰ>, <ǰ>, <ǰ>	[ž]	užgaišti PR 28v I ₁₃ ; Awiža B 619 ₁₃ ; Žiema PR 28v I ₁₂ ; uždegis PR 8r I ₈ ; Awižos B 619 _{pršt.} ; Žagre PR 39r I ₄ ; Žmogaus B 48 ₁₃
<β>, <S ₃ >	[š]	Tirbtas PR 24v II ₃ ; Werbis PR 13r I ₅ ; šakalis B 832 _{pršt.} ; šypłóti B 832 ₄₃ ; Sžũ PR 8v II ₃ ; Sžallin B 42 ₂
<cǰ>, <C ₃ >, <cǰ>, <c>, <ć>	[č]	Bacžka PR 16r I ₇ ; Czerkóczius, Czerka B 619 ₄₄ ; Bacžka PR 38v I ₂ ; Recžius B 633 ₁₅ ; Swécio PR 20v I ₁ ; Swecias B 781 ₁₆ ; Swécias PR 34v II ₁ ; Kwiet=Milčiũ B 558 ₄₆

Ostermejeris, skirtingai negu Brodovskis, nevartojo <ÿ> ilgajam [i] žymėti – rašė arba <y> (pvz.: *gyws* PR 010v I₃; *yra* PR 010v I₂; *Tirpulys* PR 024v I₉), arba <i> (pvz.: *ragifi* PR 024v II₁₀). Brodovskis PR ilgąjį [i] žymėjo trejopai: dažniausiai <ÿ>, rečiau <y> ir <i> (plg. *Arklys* PR 7v I₁₂; *dÿgfta* PR 23r I₁₄; *Arklys* PR 40r I₅; *Birbyne* PR 15r I₃; *Gadine* PR 4r I₂; *Giweři* PR 6v I₄).

Ostermejeris žymėjo istorinius nosinius garsus: acc. sg. formose rašė grafemas su skersine šakele: *Aroda* PR 01v II₃; *Kuna* PR 024v I₉; *Tingini* PR 024v II₁₀, taip pat prielinksni *i* PR 01v II₃, priešdėlį *i-* vietovardyje *Ifra* B 0756₂₆, galbūt ir veiksmazodyje praet. 3 {i}ėjo PR 024v I₉ (šis matyti neaiškiai). Nors neabejotini pavyzdžiai tik penki, bet nosiniai garsai atspindėti visur, kur jie anksčiau turėjo būti tariami. Kad Ostermejeris siekė žymėti buvusį nosinumą nuosekliai, rodo ir du kartus jo pataisyta Brodovskio acc. sg. galūnė – pridėta skersinė šakelė: *Képėje*→*Képėje* PR 5r II₃; *W{é}rpėje*→*W{é}rpėje* PR 5r II₄. O štai Brodovskio žodžiuose vardažodžių acc. sg. formų su nosinėmis balsėmis PR yra pusantro karto mažiau negu be jų. Taigi Brodovskis buvusį nosinumą žymėjo gana nenuosekliai, plg. acc. sg. formas: *Galwa* PR 31v I₇, bet *Galwa* PR 15r I₂, PR 25r II₃, *Gálwa* PR 23r II₁; *Girre* PR 37v I₂, bet *Girre* PR 39v II₁, PR 39v II₈; *Ilti* PR 1r I₆, bet *Ilti* PR 8v I₁₄; *Dangu* PR 22r I₈, bet *Dangu* PR 24r I₁₁, *dangu* PR 40v II₂.

Ostermejeris žodžių nekirčiavo (išimtis viena: adj. nom. sg. m. *atmenùs* PR 02r II₃), nevartojo diakritinių ženklų kilmininko, įnagininko ir vietininko formoms išskirti. Tuo tarpu Brodovskis vartojo tris kirčio ženklus: akūtą, gravį ir cirkumfleksą. Cirkumfleksu žymėjo dar ir moteriškosios giminės vardažodžių gen. sg. formas (30×) bei moteriškosios ir vyriškosios giminės vardažodžių gen. sg. formas (21×). Graviu ir tašku virš raidės Brodovskis žymėjo tiek moteriškosios, tiek vyriškosios giminės daiktavardžių instr. sg. galūnę (atitinkamai 4× ir 2×), tašku – retkarčiais ir iness. sg. formas (2×).

Tiek Brodovskio, tiek Ostermejerio žodžiuose dėl Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičiams, ypač šiauriniams, būdingo supanašėjusio tarimo painiojami [o] ir [uo], kurie rašant atliepiami atitinkamai <o> arba <ũ>, retai – <u>. Brodovskio žodžiuo-

se mišimas nėra dažnas, plg. nom. sg. *Pon's* PR 1v I₁₅, *Lobis* PR 21r I₅, bet *Kamolys* PR 10r I₃, 13r II₃, 38r I₃ ir *Kamulys* PR 33v I₉; praes. 1 sg. *odžiu* PR 38r I₂ ir *Ūdžiu* PR 26r II₁; acc. sg. *Pūda* PR 5v I₉, instr. sg. *Pūdu* PR 24v I₃, bet iness. sg. *Pode* PR 14r I₁. Ostermejeris veikale *Kritischer Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775) aiškino, kad <û> reikia skaityti kaip vokiečių [o] (OB [4r]), o gramatikoje rašmeniu <û> žymimą dvibalsį apibūdino kaip pusiau dvibalsį, kurio [u] vos girdimas, o tuo tarpu [o] tariamas ilgas: „û, das die Alten uo ſchrieben, iſt nur ein halber *Diphthongus*, das u wird nur etwas angeſtoßen, das o aber lang ausgeſprochen“ (OG 4).

Prierašuose Ostermejeris rašo imper. 2 sg. *dūk* PR 01r II₅, bet acc. sg. *Aroda* PR 01v II₃; taip pat rašo nom. sg. *Skola* PR 018r II₁, praes. 3 *trokfzta* PR 032r I₂₀, bet nom. sg. *Mūma* PR 018r II₁. Tačiau nei OB, nei 1797 metų rankraštiniam dokumente – Rėzos vertimo komentaruose – tokio mišimo požymių nėra: [uo] atliepiamas rašmeniu <û>, [o] – rašmeniu <o>. Painiojimo pavyzdžių šiek tiek pastebėta Ostermejerio gramatikoje, plg. *Szloju*, *βlofu*, *βloti*, *dainoju*, *dainofu* OG 74, bet jų nedaug. Gali būti, kad [o] ir [uo] supanašėjimą lėmė [uo] vienbalsėjimas.

Ostermejerio prierašuose nėra [e] ir [ie] painiojimo kaip Brodovskio įrašuose, kur jie atliepiami <e>, <ê>, <ie>, pvz.: nom. sg. *Kiele* 'kielė' PR 8r I₈, bet gen. sg. *Kėlės* PR 5r I₁₂; acc. sg. *Sena* 'sieną' PR 3v II₈, bet iness. sg. *Sėnoje* PR 10r I₆; nom. sg. *Miera* PR 4v I₁₄, bet imper. 2 sg. *ne merūk* PR 1v I₆, nom. sg. *Melapautis* PR 13v II₁, instr. pl. *Mėlemis* PR 3v II₅ ir pan. Gramatikoje dvibalsį [ie] Ostermejeris priskiria netikriesiems dvibalsiams (*Diphthongi impropria* OG 5), kurių girdimas faktiškai tik antrasis balsis. Gramatikoje mišimo pavyzdžių pasitaiko, plg. *Pėnas* 'pienas', *nėſti* 'niežti' OG 13, *Pėtuwys* 'pietuvys' OG 17, *lėju* 'lieju' OG 73, *Gieda* 'gėda' OG 123.

Ostermejerio žodžiuose neredukuojami nekirčiuoti galūniniai [o] < [*ā] nei vardažodžių gen. sg. (plg.: gen. sg. *Smerczo* PR 010v I₂₋₃; gen. sg. m. emph. *fzojo* PR 024v II₁₀; *tojo* PR 024v II₁₀), nei veiksmazodžių praes. ir praet. 3 formose (plg.: praes. 3 *mato* PR 020v II₂; praet. 3 {i}ėjo PR 024v I₉). Brodovskis ilgąjį vokalizmą nekirčiuotose vardažodžių galūnėse taip pat iš esmės išlaiko: ilgasis [o] < [*ā] gen. sg. f. ir m. randamas 128×, [a] < [*ā] – 8×. Tačiau nekirčiuotose veiksmazodžių galūnėse redukcija daug dažnesnė, ypač praes. 3 formose: ilgasis [o] < [*ā] randamas 12×, [a] < [*ā] – 32×. Ilgasis [o] praet. 3 formose kiek dažnesnis už [a]: atitinkamai 19× ir 12×.

Ostermejeris trumpina kai kurias galūnes: 1) išmeta -a- vardažodžių nom. sg. m. formose: nom. sg. *Dięws* PR 01v II₃, PR 02r II₃; nom. sg. m. *gyęws* PR 010v I₃ (iš galūnės -a- neišmetamas tik ten, kur išmetus pasunkėtų tarimas: nom. sg. m. *Saufas* PR 017v I₄; nom. sg. *Swećias* PR 020v II₁; nom. sg. m. *żalas* PR 017v I₄); 2) numeta -i bendraties ir praes. 3 formose: inf. *dirbt* PR 01r II₆; *gimt* PR 01r II₅; praes. 3 *ne żur* PR 01v II₃; praes. 3 *Sukkas* PR 019v I₄, bet išlaiko -a: *linkfta* PR 017v I₄₋₅, *lufzta* PR 017v I₄, *trokfzta* PR 032r I₂₀, *yra* PR 010v I₂, PR 020v II₁.

Morfologinis žodžio galo trumpinimas būdingesnis Brodovskiui: *-a-* vardažodžių nom. sg. m. formose neišlaikomas 169×, išlaikomas 93×, o trumpieji [a], [i] praes. 3 formose neišlaikomi 84×, išlaikomi 117×.

Ostermejerio prirašytuose lietuviškuose žodžiuose nėra vieno iš požymių, leidžiančių jo idiolektą priskirti Mažosios Lietuvos pietiniams vakarų aukštaičiams (baltsermėgiams), – nėra žodžių su kirčiuotais tvirtapradžiais dvibalsiais [á'u], [á'i], [é'i], kuriuos šiauriniai vakarų aukštaičiai (apie Narkyčius, Želvą, Skaisgirius, Žilius, Būdviečius, Lazdynus, Pilkainį, Kusus) monoftongizavo (išskyrus šiaurinę dalį arčiau Nemuno – maždaug iki linijos Labguva – Gastos – Žiliai – Trapėnai) (Zinkevičius 2002 [1989]: 445, 447; Zinkevičius 2006: 187). Pereigine parapija tarp pietinių ir šiaurinių Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių Antanas Salys laikė Didlaukių parapiją – joje sakyta mišriai: *jáns* ir *jáuns*, *dárkts* ir *dáikts*, bet buvo redukuojami ilgieji galūniniai balsiai: *màna*, *māta*, *miēsta*, *meřgas*, o trumpasis [a] išmetamas: *jáuuns*, *lárņks* ir pan. (Salys 1992: 92). Formų su monoftongizuotais dvibalsiais PR apskritai nėra.

Priskirti Ostermejerio kalbą Mažosios Lietuvos pietiniams vakarų aukštaičiams tik pagal požymį, tradiciškai laikomą pagrindiniu skiriamuoju šių patarmių bruožu – nekirčiuotų galūnių vokalizmą (manant, kad šiauriniai vakarų aukštaičiai ilguosius balsius redukavo, o trumpuosius išmesdavo, tuo tarpu pietiniai abiem atvejais išlaikydavo sveiką senovinį vokalizmą; Zinkevičius 2006: 186–188), gana problemiška. Analizuojant PR matyti, kad tiek Ostermejerio, tiek ypač Brodovskio kalboje yra nemažai ypatybių, kurios dabartinėje lingvistinėje literatūroje priskiriamos šiauriniams vakarų aukštaičiams (striukiams)¹⁶. Keltinas klausimas, ar ilgojo vokalizmo redukavimas ir trumpųjų balsių išmetimas nekirčiuotose galūnėse gali būti laikomas skiriamaisiais šių patarmių bruožais. XVIII amžiaus pradžioje ilgojo vokalizmo redukavimas ir trumpojo išmetimas buvo būdingas abiem patarmėms, tik šiaurinėje dalyje šie požymiai kiek intensyvesni. Į kai kuriuos abiem patarmėms būdingus faktus, randamus viename ir tame pačiame šaltinyje, priskiriamame pietiniams vakarų aukštaičiams, jau buvo atkreiptas dėmesys anksčiau tiriant Perkūno traktato *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706) kalbą. Apibendrinant jo pateiktų žodžių vokalizmą tarmės požiūriu, taip pat konstatuota, kad greta ryškių Mažosios Lietuvos pietinių vakarų aukštaičių patarmės ypatybių rasta ir tokių, kurios priskiriamos šiaurinių vakarų aukštaičių patarmei (Aleknavičienė, Schiller 2008: 140–145).

Ostermejeriui lietuvių kalba nebuvo gimtoji, todėl ilgųjų galūnių redukcija ir morfologinis žodžio galo trumpinimas ne toks ryškus kaip Brodovskio.

¹⁶ Apie Prūsų Lietuvos lietuvių tarmes plačiau žr. Bezzenberger 1885: 253–293; Salys 1992: 76–109; Zinkevičius 2002 [1989]: 444–448; Zinkevičius 2006: 180–198.

IŠVADOS

1. Rankraštiname priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinyje *Litauische Sprichwörter und Rätsel* (PR; LMAVB RS: F 137–1), sudarytame Trempų (Darkiemio aps.) precentoriaus Jokūbo Brodovskio (Jacob Brodowski, 1692–1744) yra Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800; nuo 1744 – Trempų precentorius, nuo 1752 – kunigas) priedašų: 16 vokiškų ir 11 lietuviškų frazių (iš viso 53 lietuviški žodžiai, arba 61 žodžių forma), pataisyti bent 5 Brodovskio žodžiai. Rankraštiname Brodovskio žodyne *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* (B; LMAVB RS: F 137–15) Ostermejeris prirašęs 3 lietuviškus žodžius.

2. Ostermejerio priedašų *terminus ad quem* gali būti 1775-iejį, taigi priedašai laikytini ankstesniais Ostermejerio autografais negu iki šiol žinotieji, kurie datuojami 1781–1797 metais.

3. Dauguma Ostermejerio priedašų su Brodovskio įrašais rinkinyje *Litauische Sprichwörter und Rätsel* susiję vertikaliaisiais ryšiais ir sudaro rinkinio makrostruktūrą. Aštuonių lietuviškų smulkiosios tautosakos vienetų B nėra, taigi jų užrašytoju laikytinas ne Brodovskis, bet Ostermejeris (PR ⁰1r II_{5–11}, ⁰1v II_{3–6}, ⁰7v II_{4–6}, ⁰10v I_{2–4}, ⁰18r II_{1–6}, ⁰20v II_{1–3}, ⁰24v I_{9–12}, ⁰24v II_{10–12}). Iš jų septyni lietuviški – šešios patarlės ir viena mįslė – užrašyti pirmą kartą (PR ⁰1v II_{3–6}, ⁰7v II_{4–6}, ⁰10v I_{2–4}, ⁰18r II_{1–6}, ⁰20v II_{1–3}, ⁰24v I_{9–12}, ⁰24v II_{10–12}). Ankstesniuose lietuvių rašomosios kalbos darbuose jų nerasta, taigi jie veikiausiai užrašyti iš gyvosios kalbos.

4. Ostermejerio priedašai žodyne *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* – Mažosios Lietuvos toponimai. Su Brodovskio įrašais šie priedašai susiję tik horizontaliaisiais ryšiais ir priklauso mikrostruktūros sričiai.

5. Ostermejerio priedašai rinkinyje *Litauische Sprichwörter und Rätsel* ir žodyne *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* paliudija (nors ir netiesiogiai), kad abiejų rankraščių sukūrimo vieta yra Trempai ir kad jie gali būti laikomi Brodovskio autografais.

6. Ostermejerio kalbai būdingas palyginti sveikas nekirčiuotų galūnių vokalizmas. Ilgųjų galūnių redukcija ir morfologinis žodžio galo trumpinimas ne toks ryškus kaip Brodovskio.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Abramavičius Vladas 1944–1947: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Bibliotekos Rankraščių Skyriaus darbo dienynas 1945 ir 1946 m.* Vilnius; LMAVB RS: F 271–291, įrištas rankraštis.

Abramavičius Vladas, sud., 1963: *Rankraščių rinkiniai. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos XI–XX amžių rankraščių fondų trumpa apžvalga.* Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla.

Aleknavičienė Ona 2011: Rankraštinio šaltinio *Litauische Sprichwörter und Rätsel* atribucija. – *Archivum Lithuanicum* 13, 39–72.

Aleknavičienė Ona, Christiane Schiller, par., 2008: *Jokūbo Perkūno traktatas* Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift. *Kritinis komentuotas leidimas ir studija*. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.

B – *LEXICON GERMANICO=LITHVANICVM ET LITHVANICO=GERMANICVM* Darinnen fo wohl die Vocabula Biblica Veteris et Novi Testamenti, als auch Vocabula Domestica item Über zwey Tausend Proverbia und über ein Hundert Aenigmata Lithvanica und viele Phrases anzutreffen und also wo nicht gantz völlig doch ziemlich Complet ist. Welches alles GOTT allein zu Ehren und denen Liebhabern der Lithauischen Sprache zum Besten mit großer Mühe und Fleiß zusammen getragen. von Iacobo Brodowsky Præcentor Trempenfi, [prieš 1744]; LMAVB RS: F 137–15; dokumentinis leidimas: Brodovskis Jokūbas 2009: *Lexicon Germanico=Lithvanicum et Lithvanico=Germanicum. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas. Dokumentinis leidimas su faksimile, perrašu ir žodžių indeksu* 1–3, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Balčikonis Juozas 1941: Prakalba. – *Lietuvių kalbos žodynas* 1. A–B, redagavo Juozas Balčikonis. Vilnius: [Lietuvių kalbos institutas], III–VIII.

Bezenberger Adalbert 1885: Zur litauischen dialektforschung II. – *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* 9, 253–293.

Biržiška Vaclovas 1963: *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos* 2. XVIII–XIX amžiai. Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas.

C – *CLAVIS GERMANICO-LITHVANA*, [po 1680]; LMAVB RS: F 137 13–14; faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* 1–2, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; 3–4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Citavičiūtė Liucija 2002: Gotfrydo Ostermejerio taisyta Liudviko Rėzos į lietuvių kalbą versta psalmė. – *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, parengė Vilija Gerulaitienė. Vilnius: Žara, 21–25.

Citavičiūtė Liucija 2004: *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Die Pfarr-Stelle zu Trempen betreff. 1752; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 44 d, Nr 233, Bl. 18r–21v.

Erler Georg 1911: *Die Matrikel der Universität Königsberg i. Pr.* 2. [1657–1829]. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

Forstreuter Kurt 1955: *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Gerulaitienė Vilija 2002: Gotfrydas Ostermejeris ir jo lituanistiniai rankraščiai. – *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, parengė Vilija Gerulaitienė. Vilnius: Žara, 7–20.

Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai, parengė Vilija Gerulaitienė. Vilnius: Žara, 2002.

KzŽ – [Johann Heinrich Kunzmann] *Auszüge aus Hl. Pfarrer Kunzmanns geschriebenen Lexicon zur Completirung dsj.: des Ruhig*, [po 1747]; LLTIB R: F 1–5791.

LB I – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861*. Vilnius: Mintis, 1969.

Lebedys Jurgis 1956: Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai. – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mįslės*, parengė Jurgis Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 5–40.

LKŽk – *Lietuvių kalbos žodyno kartoteka*; Lietuvių kalbos institutas, Leksikografijos centras.

Michel Lothar 1982: *Gerichtliche Schriftvergleichung. Eine Einführung in Grundlagen, Methoden und Praxis*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Mielcke Christian Gottlieb 1800: Erfte Vorrede. – *Littauifch=deutsches und Deutch=littauisches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüch-wörtern zur Hälfte vermehret und verbeffert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen [...] Königsberg, 1800. Im Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey*, 2r–4v.

Moeller Friedwald 1968: *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945 1. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*. Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.

Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand 1851: Vorrede. – *Wörterbuch der Littauischen Sprache von G. H. F. Neffelman. Königsberg. Verlag der Gebrüder Bornträger*, V–XI.

OB – Ostermeyer Gottfried. *Gottfried Ostermeyers Pastors zu Trempen im Amte Nordenburg. kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte. Marienwerder in der Königl. Westpreuß. Hofbuchdruckerey bey Johann Jacob Kanter. 1775*; vertimas į lietuvių kalbą: Ostermejeris Gotfrydas. *Rinkiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 49–73.

OG – Ostermeyer Gottfried. *Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenfchen Gemeine Pastore Seniore und der Königlich=Deutschen Gefellschaft zu Königsberg Ehren=Mitglied. Königsberg, 1791. gedruckt bey G. E. Hartung, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler*.

Ostermeyer Gottfried 1780: *Gottfried Ostermeyers, Predigers bey der Kirche zu Trempen, Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preuffen [...] Königsberg und Leipzig, bey Gottlieb Lebrecht Hartung*; vertimas į lietuvių kalbą: Ostermejeris Gotfrydas. *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 75–159.

Ostermejeris Gotfrydas 1781-01-06: Laiškas Abrahamui Jakobui Penzeliui iš Trempų į Krokuvą; Bayerische Staatsbibliothek München: Penzeliana II (Ostermeyer, Bl. [1–6]; faksimilė, perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą: *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, parengė Vilija Gerulaitienė. Vilnius: Žara, 2002, 73–77, 143–148.

[Ostermeyer Gottfried] po 1791: Hiftorifch[e] Nachricht v[on] d[er] littauifche[n] Bibel; LMAVB RS: F 15–299, buv. MLF–LXXXI; faksimilė, perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą: *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, parengė Vilija Gerulaitienė. Vilnius: Žara, 2002, 31–52, 91–123.

Ostermejeris Gotfrydas 1996: *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Pèteraitis Vilius 1992: *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mažosios Lietuvos fondas.

PR – [Brodovskis Jokūbas] po 1716: *Littauifsch[e] Sprichwörter[r] u[nd] Räthfel*; LMAVB RS: F 137–1.

RgB – Ruhig Philipp. *Betrachtung der Littauifchen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg. Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1745*; faksimilė ir vertimas į lietuvių kalbą: Ruigys Pilypas. *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis ir Valerija Vilnonytė. Vilnius: Vaga, 1986, 20–164.

Rhesa Martinus Ludovicus 1797: Ueberfetzung des 2ten P[falms] ins litthauifche“. – *Acta des Königl. Ober-Schul-Collegii, von den Polnifch- und Litthauifchen Prediger- und Schul-lehrer Seminar zu Königsberg in Preuffen, 1797–1805*; GStA PK: I. HA Rep 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II Nr. 271, Bl. 42r–42v.

Rogge Adolf 1873: *Gefchichte des Kreifes und der Dioecese Darkemen von Adolf Rogge, Pfarrer in Darkemen. Darkemen, Druck und Verlag von M. Glafer*.

Salys Antanas 1992: *Raštai 4. Lietuvių kalbos tarmės*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.

Šiožinsys Jonas 1950: Liudviko Rėzos rinkinys (LR). – *Lietuvos TSR mokslų akademija. Centrinė biblioteka. Rankraščių skyriaus informacinis biuletenis Nr. 4*, parengė Lietuvos TSR mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, vadovaujant direktoriaus pav. mokslo reikalams T[adui] Adomoniui. Vilnius, 10–13; LMAVB RS: Rc–1/4, įrištas mašinraštis.

Šlaitaitė Rita 1994: Gotfrido ir Zigfrido Ostermejerių biografijos. – *Senoji Lietuvos literatūra* 3. *Devynioliktan amžiu įžengus*. Vilnius: Pradai, 149–171.

Wilhelmsberg Praeceptorat 1758–1803; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 55 d, Nr 975, Bl. 4r–16v.

Zaikauskienė Dalia 2010: Lietuvių paremių funkcijos. Teorinės pastabos. – *Tautosakos darbai* 40, 97–107.

Zinkevičius Zigmas 1990: *Lietuvių kalbos istorija* 4. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmas 2002 [1989]: Buvusios Mažosios Lietuvos tarmės. – *Rinktiniai straipsniai* 1. *Lietuvių kalbos kilmė ir ryšiai su kaimynų kalbomis. Istorinė gramatika. Tarmių kilmė. Dialektologija. Rašomosios kalbos kilmė*. Vilnius, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 444–448.

Zinkevičius Zigmas 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gottfried Ostermeyer's inscriptions
in the manuscripts of Jacob Brodowski:
Litauische Sprichwörter und Rätsel
and *Lexicon Germanico-Lithvanicum*
et *Lithvanico-Germanicum*

SUMMARY

The article addresses the problem of authorship of the manuscript collection of sayings, proverbs and riddles *Litauische Sprichwörter und Rätsel* (PR) kept at the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences (LMAVB RS: F 137–1). Amidst the units of small folklore recorded by the principal compiler of the manuscript – precentor of Trempen (Darkehmen County) Jacob Brodowski (1692–1744) – the inscriptions made by Gottfried Ostermeyer (1716–1800; from 1744 – precentor of Trempen, from 1752 – priest) can also be found: 16 German and 11 Lithuanian phrases. The article also discusses Ostermeyer's inscriptions in Brodowski's dictionary *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* (B; LMAVB RS: F 137–15) and analyses the linguistic peculiarities of Ostermeyer's inscriptions in PR and B.

1775 can be considered *terminus ad quem* of Ostermeyer's inscriptions in PR and B; therefore, the inscriptions may be considered earlier Ostermeyer's autographs compared to those previously known and dated 1781–1797.

Most of Ostermeyer's inscriptions are related to Brodowski's entries in the collection *Litauische Sprichwörter und Rätsel* by vertical relations and comprise the collection's macrostructure. Eight Lithuanian units of small folklore are absent in B, thus making Ostermeyer rather

than Brodowski their actual recorder (PR °1r II₅₋₁₁, °1v II₃₋₆, °7v II₄₋₆, °10v I₂₋₄, °18r II₁₋₆, °20v II₁₋₃, °24v I₉₋₁₂, °24v II₁₀₋₁₂). Of them, seven Lithuanian – six proverbs and one riddle – were recorded for the first time (PR °1v II₃₋₆, °7v II₄₋₆, °10v I₂₋₄, °18r II₁₋₆, °20v II₁₋₃, °24v I₉₋₁₂, °24v II₁₀₋₁₂). They had not been recorded in earlier works of the Lithuanian written language; they were most likely recorded by Ostermeyer from the living language.

Ostermeyer's language is attributed to the south-western Aukštaitian (Highlander) sub-dialect by the feature which is traditionally considered the principal distinctive feature of such sub-dialects: a comparatively intact vocalism of unstressed endings. Though the reduction of long endings and the morphological shortening of a word ending are also a characteristic feature of Ostermeyer's language, however, it is not as evident as in Brodowski's language.

Įteikta 2012 m. rugsėjo 23 d.

ONA ALEKNAVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

aleknaviciene@lki.lt